

5. Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. / [авт. кол. : В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Е. М. Лібанова та ін.] ; за заг. ред. В. П. Трощинського, В. А. Скуратівського : у 2 ч. - К. : НАДУ, 2010. - Ч. 2. - 244 с.

6. Смолянук В. Ф. Глобалізаційні і геополітичні пертурбації: значення для України / В. Ф. Смолянук // Людина і соціум в умовах глобальної кризи: погляд крізь призму суспільствознавства та богослов'я. - К. : Нац. акад. упр., 2010. - С. 61-68.

7. Чукут С. А. Генеза духовної культури (управлінський вимір) : монографія / С. А. Чукут. - К. : Вид-во УАДУ, 1999. - 256 с.

Василь Купрійчук,

кандидат наук з державного управління,

докторант кафедри соціальної

і гуманітарної політики НАДУ

Анжеліка Дербак,

кандидат філософських наук,

доцент Ужгородського національного університету

Державне управління охороною культурної спадщини в добу Української Держави (квітень-грудень 1918 року)

У статті розглянуто особливості державного управління охороною культурної спадщини в добу Гетьманату П.Скоропадського, виявлено позитивні і негативні чинники, що впливали на розвиток системи управління цією сферою на той час і на цій основі визначено пріоритетні напрями та завдання реалізації державної політики пам'яткоохоронної галузі в сучасній Україні.

Ключові слова: державне управління, збереження і охорона культурної спадщини, Українська Держава, Гетьманат, національне культурне надбання, пам'яткоохоронна галузь.

The article deals with the specifics of state management of cultural heritage in night Hetman Skoropadsky, found positive and negative factors that influenced the development of the management of the area at the time and on this basis identified priorities and objectives of the state policy in the field of pam'yatkoohoronnoyi modern Ukraine.

Key words: public administration, preservation and protection of cultural heritage, Ukrainian state, the Hetmanate, the national cultural heritage, pam'yatkoohoronna industry.

Постановка проблеми. Культурна спадщина є сукупністю всіх надбань та їхніх матеріальних носіїв суспільства, у яких акумулюється історичний досвід народу, його історична пам'ять. Ставлення до пам'яток є одним із

критеріїв зрілості і розвиненості суспільства. Підвищення інтересу громадян до джерел духовності, вивчення багатовікових традицій свого народу стимулює дослідження проблем історії культури, актуалізує потребу в узагальненні та критичному аналізі наявного спадку в цій важливій сфері. Вивчення досвіду державного управління охороною культурної спадщини за доби Гетьманату дасть змогу відтворити цілісну картину культурного будівництва в той історичний період розвитку української державності, без чого історія становлення державного управління гуманітарною сферою в Україні була б неповною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем державного управління охороною культурної спадщини в добу Української Держави гетьмана П.Скоропадського розглядали безпосередні учасники тодішніх національно-визвольних змагань - М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, М.Міхновський, П.Холодний, С.Черкасенко, О.Дорошкевич, М.Шаповал, П.Христюк та інші урядові працівники, державні, політичні й культурні діячі. У статтях, замітках, на сторінках тогочасної періодики та в окремих працях вони порушували питання державного будівництва, ролі і діяльності окремих установ - архівів, бібліотек, музеїв - в охороні і збереженні головним чином писемних і речових пам'яток, що складають значну частину культурної спадщини.

У наш час охорона культурної спадщини розглядалася науковцями переважно в галузевому аспекті: історичному, археологічному, архітектурному, правовому тощо. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад та вивчення окремих аспектів державного управління розвитком культури у сучасних умовах внесли такі українські вчені, як В.Трошинський, П.Ситник, В.Скुरатівський, М.Бірюкова, В.Борщевський, О.Ваганова, В.Горський, О.Гриценко, І.Дзюба, В.Карлова, М.Кашуба, В.Ковалевський, В.Лісовий, С.Майборода та ін. Проблеми державного управління охороною пам'яток історії та культури досліджено В.Настюком, О.Малишевою, М.Кучеруком, Є.Ліньовою, А.Філатовою та ін.

Історико-теоретичні засади українського пам'яткознавства знайшли відображення в роботах С.Заремби, В.Акуленка, В.Борейко, В.Горбик, Т.Катаргіної, Т.Курило, П.Толочко та ін. Питання діяльності державних і громадських організацій у цій сфері розглядали вчені Г.Денисенко, Л.Підлісна, Ю.Данилюк, В.Романовський та ін. Аналіз аналогічної діяльності міжнародних організацій відображено у роботах О.Титової, Л.Прибеги, С.Молчанова, М.Богуславського та ін. Правові аспекти охорони культурної спадщини в Україні ґрунтовно вивчали В.Акуленко, Т.Курило, Т.Каткова, А.Гапієнко, С.Гаврилюк, Є.Ярошенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Роль державного управління охороною культурної спад-

щини у добу Української Держави П.Скоропадського на різних рівнях досліджується науковцями, у тому числі й вітчизняними, достатньо давно. Однак не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань, зокрема: висвітлення діяльності урядових структур в пам'яткоохоронній справі, основні напрями і різноманітні форми пам'яткоохоронної діяльності державних органів і громадських організацій, роль музеїв, архівів і бібліотек у збереженні пам'яток історії тощо.

Мета статті - дослідити стан, особливості, проблеми реалізації державної політики у сфері збереження та охорони культурної спадщини в добу Української Держави.

Виклад основного матеріалу. Проголошений гетьманом України царський генерал П.Скоропадський уже 29 квітня 1918 р. видав два основоположних документи - "Грамоту до всього українського народу" і "Закони про тимчасовий державний устрій України", в яких оголосив себе гетьманом і пояснив головні спонукальні мотиви таких дій - загроза нової національної катастрофи і категоричні домагання трудових мас збудувати таку державу, яка б забезпечила населенню "спокій, закон і можливість творчої праці". У нерозривному зв'язку із завданнями державного та культурного будівництва вирішувались питання охорони і збереження історико-культурної спадщини.

21 червня 1918 р. урядом П.Скоропадського був ухвалений Закон "Про утворення Головного управління мистецтва і національної культури". Управління як самостійне відомство мало можливість не лише розробляти програми розвитку української культури, в тому числі в галузі охорони і збереження пам'яток історії та культури, але й оперативно впливати на хід їх реалізації як у центрі, так і на місцях. Створення єдиного державного органу з питань культури і мистецтва мало на меті координацію діяльності центральних і відповідних державних органів на місцях, проведення єдиної державної політики в галузі культурного будівництва, цілеспрямоване виділення фінансів на розробку і реалізацію програм подальшої розбудови культури [1].

До складу Головного управління мистецтва і національної культури входило шість відділів, у тому числі відділ охорони пам'яток старовини, пластичних мистецтв, художньо-промисловий і бібліотечно-архівний, у компетенції яких були питання, пов'язані з охороною історико-культурної спадщини. Підпорядкування їх єдиному органу дало можливість послідовно, спираючись на державну підтримку, вирішувати пам'яткоохоронні проблеми в той час. Питаннями охорони пам'яток археології, історії і мистецтва, архітектури, тобто нерухомими пам'ятками, займався відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва на чолі з М.Біляшівським, ініціатором створення першого в Києві загальнодоступного міського музею, знавцем історико-культурної спадщини.

Якщо за доби Української Центральної Ради відділ охорони пам'яток старовини і музеїв складався з двох секцій: музейної та охорони пам'яток,

то в часи Української Держави з трьох нових секцій, які охоплювали всі види нерухомих пам'яток і відповідали основним напрямам пам'яткоохоронної роботи. Завдяки виділеним коштам у сумі 100 тис. крб штат відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва вперше був повністю укомплектований фахівцями в кількості 15 співробітників [2].

Планомірна робота проводилась Головним управлінням мистецтва і національної культури по добору кадрів. Структурна реорганізація відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва дала можливість розробити конкретні заходи щодо обстеження та охорони пам'яток і приступити до їх реалізації.

Великий комплекс питань на пам'яткоохоронній ниві вирішував відділ пластичних мистецтв. Це була головна установа в державі з питань пластичних мистецтв, якій "належав догляд та керування справами малярства, скульптури, архітектури на Україні, а також діло художньої освіти". У формуванні концептуальних засад відділу пластичних мистецтв велику роль відіграв його завідувач, професор кафедри історії мистецтв університету св. Володимира, декан історико-філологічного факультету Українського державного університету Г.Павлуцький, який належав до кола української інтелігенції, яка підтримала курс уряду на проведення українізації в культурній та освітній сфері, збереження історико-культурної спадщини, повернення національних культурних цінностей із-за кордону.

За Гетьманату зросла державна підтримка розвитку художньої промисловості і художньо-промислової освіти. 6 листопада 1918 р. уряд П.Скоропадського підписав постанову про підпорядкування художньої промисловості, а також 130 художньо-промислових навчальних закладів одному відомству - Головному управлінню мистецтва і національної культури. Це було найбільш прийнятне рішення, оскільки всі питання, пов'язані з розвитком народного мистецтва, охорона і збереження пам'яток народної творчості, підготовка майстрів прикладного мистецтва перейшли до компетенції головної державної установи в галузі культури і мистецтва, яка вирішувала всі проблеми збереження національної культурної спадщини, займалась розробкою і координацією програм подальшої розбудови української культури [3].

Питаннями бібліотечного і архівного будівництва, збереженням великого масиву рухомих пам'яток, головним чином писемних, займався бібліотечно-архівний відділ у Головному управлінні мистецтва і національної культури на чолі з В.Модзалевським, який складався з двох секцій - архівної і бібліотечної.

Цілісну картину створення державних пам'яткоохоронних органів в Українській Державі доповнює діяльність різних інституцій у структурі Департаменту, а з травня 1918 р. Міністерства віросповідань, до компетенції яких входили не лише церковні справи, а й пов'язані з ними питання національно-культурного будівництва. Перший міністр віросповідань професор

університету св. Володимира і Українського державного університету В.Зінківський, залучивши до співпраці визначних церковних, громадських і наукових діячів, блискучих учених і кваліфікованих фахівців, проводив інтенсивну діяльність у спрямуванні церковного життя в національному руслі. Це була виражена і послідовна політика, що збігалася з позицією глави держави про необхідність створення незалежної церкви в незалежній Українській Державі. В контексті вирішення цієї глобальної проблеми особливої ваги набули питання підготовки священників, будівництво і реставрація культових споруд, стан церковних архівів, бібліотек, музеїв, популяризація пам'яток православної церкви в Україні.

У системі управління в галузі охорони пам'яток недосконалою залишалася районна ланка, де мали вирішуватися всі практичні питання. Справу охорони культурної спадщини можна було зрушити з місця лише за умов створення дієвих пам'яткоохоронних органів у губернських і повітових центрах, залучення до охорони пам'яток місцевих шанувальників минулого [4].

14 травня 1918 р. Головне управління мистецтва і національної культури розглянуло проект Статуту комітетів з охорони пам'яток старовини на місцях, а також анкету "Про комісарів по охороні пам'яток старовини та мистецтва". Згідно зі Статутом на комісарів покладалося завдання по створенню волосних, повітових комітетів, культурологічних товариств по охороні пам'яток. Обов'язковою умовою організації і діяльності таких комітетів було включення до їх складу по одному представнику від духовенства, міської влади і повітового земства, а також забезпечення коштами. Місцеві пам'яткоохоронні органи повинні були стежити за станом збереження археологічних пам'яток, архітектурних і монументальних споруд, пам'яток народних промислів. Актуальною була постановка питань, які стосувалися організації музеїв і архівів, забезпечення їх відповідними приміщеннями, кваліфікованими співробітниками, а також державним фінансуванням.

У нерозривному зв'язку зі створенням державних пам'яткоохоронних органів розглядалися і питання підготовки фахівців - археологів, архівістів, археографів, архітекторів, бібліотекарів, мистецтвознавців, музеєзнавців, реставраторів, художників, знавців народного ремесла, без яких не можна навіть сподіватися на будь-яке вирішення питань охорони історико-культурної спадщини. Покращення художньої освіти в загальноосвітніх початкових, середніх і вищих школах, організація спеціальних гуртків з художньої освіти, реорганізація художньо-промислових училищ з метою покращення викладання в них спеціальних предметів з історії мистецтва, створення вищих навчальних закладів для підготовки спеціалістів високого гатунку були предметом обговорення Першого з'їзду діячів пластичних мистецтв, який проходив у Києві з 26 червня по 1 липня 1918 р. [5].

В документах з'їзду зазначалися питання про створення у Києві Археологічного інституту з кафедрою українознавства і обов'язковим вивченням пам'яток національних меншин, Інституту історії мистецтв, Академії прикладних мистецтв, заснування кафедр історії та теорії мистецтв у вищих навчальних закладах гуманітарного профілю, які мали стати центрами дослідження історико-мистецьких скарбів України, визначення науково-обґрунтованих напрямів і форм їх охорони.

З'їзд запропонував також низку цінних пропозицій: регулярно проводити пересувні виставки народних виробів, для місцевих художників і народних умільців створювати майстерні, в яких вони могли б працювати і водночас експонувати свої твори; надавати кредити окремим особам, а також цілим артільям; розробити Закон про захист авторських прав; заснувати у Києві на благодійні кошти в сумі 1 млн крб художньо-промислової школи ім. І.Терещенка; реорганізувати Глінську керамічну школу, врятувати гончарне мистецтво в Україні [6].

За Гетьманату зросла державна підтримка освіти, збільшилося виділення фінансів на створення нових навчальних закладів. Якщо в часи Української Центральної Ради культурна сфера була змушена розвиватися переважно зусиллями громадськості, то в Українській Державі провідну роль у цьому процесі відігравали одержавлені та новостворені освітні, наукові та мистецькі заклади.

Протягом 1918 р. було відкрито 270 нових художньо-промислових шкіл, які готували вчителів малювання, креслення, фахівців для художньої промисловості, знавців і шанувальників історичних традицій, пам'яток минулого. Поряд з державними школами відкривалися приватні, земські навчальні заклади, на утворення яких виділялися кредити, а саме: 176969 крб Волинській народній управі для фінансування художньо-промислових шкіл; 60000 крб для відкриття занять у Глінській художньо-керамічній школі. Аналогічні рішення приймалися урядом щодо реорганізації Кам'янець-Подільської і Миргородської художньо-промислових шкіл.

Поряд з підготовкою фахівців з пам'яткоохоронної справи у середніх і вищих навчальних закладах були організовані різноманітні курси, гуртки, майстерні. У липні-серпні 1918 р. у Києві при просвітній комісії Українського державного університету розпочали роботу дво- і тритижневі курси підготовки екскурсів по історичних місцях міста, у жовтні - історично-екскурсійна секція для ознайомлення всіх бажаючих з пам'ятками старовини. Таким чином, у нерозривному зв'язку з формуванням державної системи охорони пам'яток розглядалися питання підготовки спеціалістів у пам'яткоохоронній галузі, вживалися дієві заходи для формування необхідного кадрового потенціалу [7].

Важливу роль у визначенні чіткої системи державного управління пам'яткоохоронною галуззю, встановленні юридичної регламентації сфери охорони, збереження й дослідження пам'яток мав відіграти Закон про охорону пам'яток історії та культури, прийняття якого було досить актуальним у досліджуваний період. Державна система охорони пам'яток, започаткована в роки Української революції, мала ґрунтуватися на відповідній законодавчій базі, яка б не суперечила міжнародним правовим нормам. Для України, яку вперше цивілізований світ почав визнавати як незалежну державу, одним із напрямів національно-державної політики нової влади було налагодження гідних суверенної держави відносин з іншими країнами. Міжнародно-правовий статус України мало зміцнити підписання мирного договору між Українською Державою і Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, до якого повинна була увійти і стаття про повернення національних реліквій, історичних та культурних цінностей українського народу з російських сховищ [8].

Розробка в 1918 р. проекту Закону про охорону пам'яток свідчить, що саме в цей період на державному рівні було започатковано законодавчу роботу щодо створення правового підґрунтя з охорони і збереження національної історико-культурної спадщини в Україні. Прийняття в 2000 р. Закону України "Про охорону культурної спадщини", який встановив юридичну регламентацію сфери охорони, збереження й дослідження пам'яток, визначив чітку систему державного управління пам'яткоохоронною галуззю, участь у ній всіх центральних інституцій та органів місцевого самоврядування, установ науки, освіти, культурних, громадських організацій - є конструктивним продовженням започаткованої в 1917-1918 рр. державної системи охорони пам'яток. Досвід тієї епохи було творчо використано в наш час.

Висновки. Таким чином, незважаючи на складну військово-політичну ситуацію в Україні в період Української революції, питання охорони історико-культурної спадщини розглядалися в контексті державотворчих процесів. Створення у червні 1918 р. Головного управління мистецтва і національної культури, автономного у своїй діяльності і з власним бюджетом, свідчить, що національно-культурне будівництво в Українській Державі ставало пріоритетним державним завданням. Розширення відділу охорони пам'яток за рахунок трьох нових секцій, створення в серпні 1918 р. художньо-промислового і відділу пластичних мистецтв у структурі Головного управління дало змогу більш цілеспрямовано та ефективно вирішувати питання з охорони пам'яток, добору кадрів, розподілу державних коштів між центральними і місцевими пам'яткоохоронними органами. Підпорядкування єдиному державному органу відділів, у компетенції яких перебували всі види рухомих і нерухомих пам'яток (за винятком культового характеру), дало можливість координувати пам'яткоохоронну діяльність зі збереження і

врятування пам'яток археології, історії, архітектури, архівних, музейних, бібліотечних, мистецьких та інших історико-культурних скарбів українського народу.

Напрями подальших наукових розвідок полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо шляхів упровадження досвіду державного управління охороною культурної спадщини у добу Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.) у практику сучасних державотворчих процесів в Україні.

Список використаних джерел

1. Історико-культурна спадщина України (XIX ст. - поч. XX ст.) : зб. док. і матеріалів. - К. : [б. в.], 1995. - 234 с.
2. *Машевський О. П.* Діяльність уряду Павла Скоропадського з охорони пам'яток історії та культури (квітень - грудень 1918 р.) / О. П. Машевський // Вісник. Історія. - Вип. 40. - К., 1998. - 287 с.
3. ЦДАВО України. - Ф. 2457, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
4. *Дорошенко Д.* Історія України. 1917-1923 рр. - Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д. Дорошенко. - Ужгород, 1930. - С. 365.
5. ЦДАВО України. - Ф. 2201, оп. 1, спр. 1194, арк. 1-3.
6. *Нестуля О. О.* Охорона культових пам'яток в Українській Державі / О. О. Нестуля // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (зб. ст.). - К. : [б. в.], 1996. - 176 с.
7. ЦДАВО України. - Ф. 1071, оп. 1, спр. 11, арк. 1.
8. *Матяш І.* Перший український осередок фахової підготовки архівістів / І. Матяш // Київ. старовина. - 1998. - № 6. - 163 с.